

Dieter Hertz-Eichenrode, *Hitler und Polen. Zwei Beiträge zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen von 1930 bis 1939* (Zeitgeschichtliche Forschungen, Bd. 61), Duncker & Humblot, Berlin 2022, ss. 102, ISSN 1438-2326, ISBN 978-3-428-18393-7 (print), ISBN 978-3-428-58393-5 (e-Book).

Dieter Hertz-Eichenrode (ur. 1932) jest z wykształcenia filozofem i historykiem. Od 1997 r. przebywa na emeryturze, nie stracił jednak kontaktu ze środowiskiem historycznym i nie przestał prowadzić badań naukowych. Jako profesor historii najnowszej przez wiele lat był zawodowo związany z Wolnym Uniwersytetem w Berlinie. Autor recenzowanej książki nie należy do dość wąskiego kręgu niemieckich badaczy specjalizujących się w dziejach politycznych czy dyplomatycznych stosunków polsko-niemieckich w okresie międzywojennym. Nie znaczy to, że Hertz-Eichenrode nie zna się na sprawach skomplikowanych relacji między naszymi krajami w pierwszej połowie minionego stulecia w szerszym ujęciu historycznym. Wcześniej ogłosił drukiem kilka ważnych pozycji monograficznych dotyczących m.in. Prus Wschodnich w latach 1919–1930¹, polityki gospodarczej Heinricha Brüninga² czy historii Niemiec w erze Ottona Bismarcka³, a następnie Wilhelma II⁴. W ostatnich latach prowadził badania na temat historii sportu, w tym zmagani sportowych między Trzecią Rzeszą a Drugą Rzeczpospolitą. Na stronicach recenzowanej monografii wcale odważnie wkroczył na pole analizy stosunków politycznych między Berlinem a Warszawą w latach poprzedzających wybuch drugiej wojny światowej.

Omawiana książka jest adresowana do czytelnika niemieckojęzycznego, niekoniecznie dobrze obeznanego z dziejami Polski. Ma to swoje konsekwencje choćby w postaci zamieszczenia w tekście krótkich not biograficznych głównych polskich aktorów opisywanych wydarzeń, takich jak Józef Piłsudski czy Józef Beck. Praca została napisana z niemieckiej perspektywy, z czego przecież nie należy czynić zarzutu. Co więcej, dla czytelnika polskiego ma to swoją dodatkową wartość.

Monografia została zadedykowana profesorowi Uniwersytetu Gdańskiego Bogusławowi Drewniakowi (1927–2017), którego autor nazywa swoim długoletnim przyjacielem i kolegą, przywołując we wstępie jego prace poświęcone historii kultury niemieckiej w czasach narodowego socjalizmu.

Książka składa się z dwóch nierównych części, które autor dość skromnie określa mianem przyczynków. Pierwsza z nich, licząca mniej więcej 2/3 tekstu, to próba ujęcia stosunków polsko-niemieckich w latach 1933–1939 wraz z epilogiem będącym

¹ Dieter HERTZ-EICHENRODE, *Politik und Landwirtschaft in Ostpreußen 1919–1930. Untersuchung eines Strukturproblems in der Weimarer Republik*, Köln–Opladen 1969.

² Idem, *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung. Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brüning's*, Frankfurt am Main 1982.

³ Idem, *Deutsche Geschichte 1871–1890. Das Kaiserreich in der Ära Bismarck*, Stuttgart 1992.

⁴ Idem, *Deutsche Geschichte 1890–1918. Das Kaiserreich in der Wilhelminischen Zeit*, Stuttgart 1996.

zarazem rodzajem podsumowania. Autor – może nieco prowokacyjnie – nazywa ten czas „próbą niemiecko-polskiej przyjaźni”. Po lekturze książki jestem przekonany, że tę część pracy można bardziej precyzyjnie określić mimo wszystko jako studium (nie przyczynę) relacji łączących Warszawę i Berlin w sześćdziesięciu poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej. Druga część jest skromniejsza pod względem objętości. Autor poświęca ją sportowi i polityce czy raczej sportowi na tle polityki w stosunkach polsko-niemieckich w tym samym przedziale chronologicznym. Pozornie mogłoby się wydawać, że obie części są tematycznie raczej odległe. Nie podzielam takiego punktu widzenia. Stanowią one nie tylko spójną całość, ale druga część jest wręcz dopełnieniem części pierwszej i zarazem egzemplifikacją procesów tam opisanych. Wkomponowanie sportu w wielką politykę to nie tylko interesujący zabieg konstrukcyjny, lecz także określone wyzwanie intelektualne dla autora podjęte z korzyścią dla czytelnika. Trzeba dodać, że Hertz-Eichenrode już wcześniej poświęcił kilka tekstów dziejom sportu w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1933–1939, koncentrując uwagę zwłaszcza na piłce nożnej⁵. Autor uczciwie informuje też czytelnika, że druga część recenzowanej książki to przedruk artykułu ogłoszonego w 2012 r. na łamach czasopisma „SportZeiten”, tyle że pozbawiona ilustracji⁶.

Nieduża pod względem objętości książka, nadto podana czytelnikowi dość drobnym drukiem, jest wręcz nasycona treścią. Nie ma w niej niepotrzebnych elementów czy też nużących dłużyzn. Praca ma charakter erudycyjny. Jej autor dobrze orientuje się w meandrach historii Polski nie tylko w czasach, o których pisze (zob. *Epilog*, s. 62–66). Obficie korzysta przy tym z polskiej literatury i źródeł drukowanych. W polskich archiwach badań nie przeprowadził, ograniczając się do kwerendy w takich placówkach jak Politisches Archiv des Auswärtigen Amts i Bundesarchiv w Berlinie. Korzystał za to z fundamentalnych źródeł polskich opublikowanych w różnych okresach, w tym serii „Polskie Dokumenty Dyplomatyczne”, materiałów ministra Józefa Becka, diariusza i tek wiceministra spraw zagranicznych Jana Szembeka, a także raportów oraz pism ambasadorów Józefa Lipskiego i Juliusza Łukasiewicza (w tym ostatnim przypadku może z pewną szkodą dla swoich badań odwołuje się do wydanej ponad pół wieku temu wersji anglojęzycznej, a nie do nowszej poszerzonej wersji polskiej⁷). Powołuje się na wyniki badań polskich historyków, zarówno opublikowanych dawniej, m.in. Jerzego Wojciecha Borejszy, Andrzeja Chojnowskiego, Anny Marii Cieniały, Bogdana Dopierały, Bogusława Drewniaka, Karola Fiedora, Andrzeja Garlickiego, Jerzego Krasuskiego, Karola Laptera, Czesława Madajczyka, Stefanii Stanisławskiej,

⁵ Idem, *Sportfreunde? Die deutsch-polnischen Fußball-Länderspiele von 1933 bis 1938*, [in:] *Vom Konflikt zur Konkurrenz. Deutsch-polnisch-ukrainische Fußballgeschichte*, hrsg. v. Diethelm BLECKING, Lorenz PEIFFER, Robert TRABA, übers. Werner HÖLSCHER-VALTCHUK, Göttingen 2014, s. 114–122; idem, *Gastfreundschaft und Respekt. Deutsch-polnische Fußballspiele 1933 bis 1938*, [in:] *Fußball in der nationalsozialistischen Gesellschaft. Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland*, hrsg. v. Herbert DIERCKS, Bremen 2017, s. 66–73.

⁶ Idem, *Sport und Politik in den deutsch-polnischen Beziehungen von 1933 bis 1939*, *SportZeiten*, Nr. 12: 2012, s. 7–36.

⁷ Juliusz ŁUKASIEWICZ, *Dyplomata w Paryżu 1936–1939*, opr. Waław JĘDRZEJEWICZ, Henryk BUŁHAK, Warszawa 1995.

Piotra Wandycza, Mariana Wojciechowskiego, jak i ogłoszonych w ostatnim ćwierćwieczu przez m.in. Włodzimierza Borodzieja, Marka Kornata, Alberta S. Kotowskiego, Eugeniusza Cezarego Króla, Tomasza Serwatkę, Tomasza Szarotę, Stanisława Żerkę. Warto podkreślić, że Hertz-Eichenrode jest na bieżąco z polską literaturą naukową dotyczącą dziejów dyplomacji Drugiej Rzeczypospolitej. Zdążył sięgnąć do pierwszej akademickiej biografii Józefa Becka, która ukazała się drukiem na przełomie 2020 i 2021 r., kiedy omawiana książka była już w końcowym etapie przygotowań, co zresztą skrupulatnie odnotował (s. 25, przyp. 46)⁸.

Wbrew dacie zawartej zarówno w tytule książki, jak i w tytule części pierwszej (rok 1933), autor rozpoczyna swoje rozważania niemal trzy lata wcześniej, mianowicie od próby nawiązania nieoficjalnego kontaktu przez marszałka Piłsudskiego z Adolfem Hitlerem jesienią 1930 r. Badacz powołuje się na ustalenia Piotra Wandycza (s. 17–19)⁹, stanowi to jednak niekonsekwencję w określeniu cezury początkowej książki. Datą zamykającą rozważania jest wybuch drugiej wojny światowej, aczkolwiek i w tym przypadku autor świadomie wychodzi poza wrzesień 1939 r., aby przedstawić czytelnikowi zagadnienia późniejsze, będące konsekwencją interesującego go okresu lub sformułować bardziej ogólne wnioski.

W swoich rozważaniach Hertz-Eichenrode eksponuje wydarzenia związane z podpisaniem 26 I 1934 r. przez Drugą Rzeczpospolitą i Trzecią Rzeszę deklaracji o niestosowaniu przemocy. Zabieg taki jest jak najbardziej zasadny. Warto podkreślić przy tym, że tłumacząc motywy tego kroku przez stronę polską, a dokładnie przez decydującego o polityce zagranicznej Piłsudskiego, niemiecki historyk nie tylko pisze o polityce równych odległości (zamiennie nazywanej w literaturze polityką równowagi), lecz także o skutkach polityki lokarneńskiej, a zatem braku gwarancji nienaruszalności dla granicy polsko-niemieckiej determinującym posunięcia Warszawy. Wspomina również o zawsze groźnym dla Polski zbliżeniu niemiecko-sowieckim, którego symbolem pozostawał układ zawarty w kwietniu 1922 r. w Rapallo. Nie jest to w literaturze przedmiotu *novum*, ale takie właśnie rozłożenie akcentów bynajmniej nie dominuje w pracach badaczy polskich, podkreślających częściej dążenie do budowy drugiego filara polityki równych odległości po podpisaniu w lipcu 1932 r. paktu o nieagresji ze Związkiem Sowieckim. Z punktu widzenia przywódców narodowego socjalizmu deklaracja o niestosowaniu przemocy była tymczasem co najwyżej chwilowym i potrzebnym Berlinowi rozluźnieniem napiętych relacji z Polską (s. 24). W dalszej części narracji zaczynają dominować dwa kluczowe zagadnienia w stosunkach polsko-niemieckich: problem Wolnego Miasta Gdańska oraz kwestie dotyczące mniejszości narodowych, przy czym więcej miejsca autor poświęca położeniu Niemców w Polsce niż Polaków w Niemczech. Trzeba tę dysproporcję podkreślić, pamiętając przecież o niemieckiej perspektywie opisywanych wydarzeń. Hertz-Eichenrode szczegółowo prezentuje rozwój wzajemnych relacji w drugiej połowie lat trzydziestych, w tym wzajemne postrze-

⁸ Marek KORNAT, Mariusz WOŁOS, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020.

⁹ Piotr WANDYCZ, *Próba nawiązania przez marszałka Piłsudskiego kontaktu z Hitlerem jesienią 1930 roku*, *Niepodległość*, t. 11: 1978, s. 127–138.

ganie się¹⁰, relacje między obu armiami czy kontakty kulturalne niepozbawione zabarwienia politycznego. Co interesujące, jako początek polityki appeasementu niemiecki historyk wskazuje już wiosną 1936 r., czyli wstrzemięźliwą reakcją mocarstw zachodnich na wkroczenie oddziałów niemieckich do zdemilitaryzowanej strefy nadreńskiej.

Nieprzypadkowo i w pełni zasadnie Hertz-Eichenrode eksponuje rolę Hitlera i Piłsudskiego w kształtowaniu kontaktów między Berlinem a Warszawą. Obaj przywódcy mieli w tym zakresie głos decydujący. Piłsudski widział w Hitlerze „pożądanego kontrahenta”, niemiecki dyktator zaś dostrzegał w polskim Marszałku „polskiego Führera”, z którym miał nadzieję prowadzić wspólną politykę wschodnią (*Ostpolitik*). Decydowało to o zbliżeniu między obu państwami w latach 1933–1935. W krótkim biogramie Piłsudskiego autor rysuje kolejne etapy jego „rewolucyjnej kariery” jako dość typowe dla przedstawicieli tego pokolenia, którzy za młodu kroczyli lewą stroną politycznego labiryntu (s. 14). Trudno się z tym zgodzić. Może warto było wytłumaczyć niemieckojęzycznemu czytelnikowi fenomen polskiego socjalizmu niepodległościowego, któremu hołdował Piłsudski i który pozostaje wciąż raczej niepojęty nawet dla historyków zachodnich, rzecz jasna z pewnymi wyjątkami¹¹. Autor podkreśla, że Hitler widział w Polakach potencjalnych partnerów w swojej „ofensywnej polityce”. Hertz-Eichenrode wskazuje, że dalekosiężnym celem Führera było zarazem zneutralizowanie Polski w kontekście rywalizacji z Francją, a następnie wykorzystanie Rzeczypospolitej do walki o europejski Wschód. Osiągnięcie takiego celu byłoby dla przywódcy Trzeciej Rzeszy równoznaczne z realizacją „sympatycznego planu”. Autor recenzowanej monografii nie pozostawia czytelnikowi jednak żadnych złudzeń. Podkreśla bowiem charakterystyczną dla Hitlera dwojakość myślenia. Z jednej strony sugerował on partnerski stosunek do Polski rządzonej przez Piłsudskiego, a potem jego następców, z drugiej zaś nie rezygnował z rewizji granicy polsko-niemieckiej, nie wyrzekał się rasistowskich poglądów wymierzonych nie tylko przeciwko Żydom, lecz także Słowianom, jak równie nie odrzucał realizacji koncepcji Lebensraumu na wschodzie Europy. Przywódca Trzeciej Rzeszy kroczył zatem zarówno drogą pragmatycznego polityka, jak i ideologa (s. 30–33). Hertz-Eichenrode wyjaśnia, że było to swoistego rodzaju balansowanie Hitlera między wspomnianą już „próbą przyjaźni” a wrogością wobec Rzeczypospolitej, nadto wspomaganą całym splotem niemieckich stereotypów na temat Polaków. Przy tym wszystkim autor wyraźnie zaznacza, że Piłsudski nie myślał o tym, aby stać się „partnerem Niemiec w wyprawie wojskowej przeciwko Rosji” (s. 21). Co charakterystyczne, tę ostatnią nazwę stosuje zamiennie ze Związkiem Sowieckim.

Hertz-Eichenrode słusznie zwraca uwagę na kartach swojej książki na roszczeniowe myślenie wielu liderów narodowego socjalizmu, którzy niejednokrotnie podkreślali, że Polacy powinni pozytywnie zareagować na starania Hitlera zmierzające

¹⁰ Zdumiewa brak odwołań do głośnej wówczas publicystycznej książki: Heinrich KORTZ, *Männer um Piłsudski. Profile der polnischen Politik*, Breslau 1934. Ta sama uwaga w odniesieniu do pozycji: Heidi HEIN, *Der Piłsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*, Marburg 2002.

¹¹ Na ten temat szerzej zob. Mariusz WOŁOS, *Józef Piłsudski (1867–1935)*, [in:] *Histoire partagée, mémoires divisées. Ukraine, Russie, Pologne*, dir. Korine AMACHER, Éric AUNOBLE, Andriy PORTNOV, Lausanne 2021, s. 315–328.

do wciągnięcia Rzeczypospolitej w antykomunistyczną politykę Trzeciej Rzeszy. Ze znanstwem tłumaczy jednak czytelnikowi, że zgoda na takie propozycje Berlina byłaby równoznaczna ze złamaniem kanonów polityki równych odległości. Próbą dla niej był kryzys wywołany militaryzacją Nadrenii. Autor dochodzi do wniosku, że istota polityki Warszawy pozostała wówczas nierozstrzygnięta, widząc m.in. właśnie w tym ambiwalentność posunięć ministra Becka w obliczu postępujących zbrojeń i fali rewizjonizmu w Trzeciej Rzeszy. Tymczasem ostentacyjne opowiedzenie się po którejkolwiek stronie konfliktu, a zatem Paryża lub Berlina, nie było wówczas w interesie Warszawy. Nie łamiąc linii 26 I 1934 r. wobec Niemiec, polska dyplomacja nie zamierzała rezygnować również z korzyści utrzymania aliansu z Francją, której w marcu 1936 r. złożyła deklarację sojuszniczą. Trudno nie zgodzić się z autorem, który zaznaczył, że los Austrii i Czechosłowacji w 1938 r. niespecjalnie napawał polskie elity polityczne troską, ponieważ liczyły one na skierowanie niemieckich dążeń rewizjonistycznych na południe i południowy wschód Europy, nie zaś przeciwko Rzeczypospolitej (s. 47–48). Więcej miejsca można było natomiast poświęcić nieudanej koncepcji budowy przez Becka Trzeciej Europy (Międzymorza) na gruzach Czechosłowacji, na co zresztą jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę inny historyk niemiecki Hans Roos¹².

W tym miejscu dochodzimy do kluczowej kwestii poruszonej na stronicach recenzowanej książki. Autor nie ominął bowiem publicystki historycznej i odniósł się do głosnej kilkanaście lat temu w Polsce pracy Piotra Zychowicza¹³. Hertz-Eichenrode przywołał poglądy tego publicysty, który sformułował tezę, że gdyby Piłsudski żył jeszcze w 1939 r. i decydował o kierunkach polskiej polityki zagranicznej, to zamiast wojny szukałby wciąż dobrych stosunków i równowagi z Niemcami. Przybliżył też niemieckiemu czytelnikowi rozważania Zychowicza dotyczące możliwości generalnego uporządkowania spraw polsko-niemieckich, co mogłoby z kolei zapobiec podpisaniu paktu Hitler-Stalin z 23 VIII 1939 r. (nazywanego w polskiej literaturze paktem Ribbentrop-Mołotow), a w efekcie napaści Trzeciej Rzeszy na Polskę. Autor nazywa tego rodzaju poglądy „w dużej mierze spekulacjami” (s. 59, przyp. 183). Całkiem trafnie umieszcza je zarazem w kategorii „myślenia życzeniowego” (*Wunschdenken*). Do tej samej kategorii zalicza zresztą rozważania Hitlera z początku 1941 r. o błędnej decyzji narodu polskiego, który jakoby wbrew ostrzeżeniom Piłsudskiego, zamiast zbliżyć się do Niemiec i wraz z nimi uderzyć na obóz mocarstw zachodnich, zdecydował się na wojnę przeciwko Trzeciej Rzeszy (s. 13–14). To ważny głos historyka niemieckiego, będący istotnym punktem odniesienia do dyskusji, która toczyła się nie tylko w gronie publicystów¹⁴,

¹² Hans Roos, *Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik 1931–1939*, Tübingen 1957, s. 272.

¹³ Piotr ZYCHOWICZ, *Pakt Ribbentrop-Beck czyli jak Polacy mogli u boku III Rzeszy pokonać Związek Sowiecki*, Poznań 2012. Książka doczekała się kolejnych wydań.

¹⁴ Zob. Piotr SKWIECIŃSKI, *Z Hitlerem? Jednak nie, Rzeczpospolita*, nr 198: 2012, s. P18–P19; Sławomir CENCKIEWICZ, *Pakt z Niemcami zamiast z Anglią?*, *Uważam Rze. Inaczej pisane*, nr 36: 2012, s. 73–75; Piotr Zaremba, *Szkodliwe złudzenia*, *Uważam Rze. Inaczej pisane*, nr 37: 2012, s. 63–66; idem, *Pakt Zychowicza*, *Arcana. Kultura, historia, polityka*, t. 108: 2012, nr 6, s. 65–72; Rafał A. ZIEMKIEWICZ, *Polak musi cierpieć i być zdradzany?*, *Uważam Rze. Inaczej pisane*, nr 39: 2012, s. 60–62; Piotr SEMKA, *Historia nie jest z plasteliny*, *Uważam Rze. Inaczej pisane*, nr 39: 2012, s. 63–65; Bohdan PIĘTKA, *W imię czego Piotr Zychowicz hańbi polską historię?*, *Myśl Pol-*

lecz także historyków¹⁵ na temat realnych możliwości polskiej dyplomacji i w ogóle państwa polskiego w przededniu wojny, jak również decyzji podejmowanych przez ministra Becka zwłaszcza w zakresie utrzymania kanonów polityki równych odległości. To także odpowiedź doświadczonego historyka niemieckiego na tezy Zychowicza, które były z aprobatą przyjmowane przez osoby słabo orientujące się w zawiłościach tamtych czasów. Należy dodać, że autor recenzowanej pozycji podnosi i przy tej okazji rozmaite aspekty antypolskiej polityki Hitlera, w tym koncepcję przestrzeni życiowej na Wschodzie.

Drugą, skromniejszą część książki można z powodzeniem traktować jako rodzaj uszczegółowienia rozważań zawartych w części pierwszej. Konkurencje sportowe, zwłaszcza cieszące się dużą popularnością rozgrywki piłkarskie, odbijały niczym zwierciadło stan stosunków politycznych między Trzecią Rzeszą a Drugą Rzeczpospolitą. Dobrym przykładem będzie przytoczony przez autora właśnie w drugiej części cytat z przemówienia Hitlera, który w maju 1933 r. kłamliwie stwierdził, że „Narodowy socjalizm nie zna polityki korekty granic kosztem obcych narodów” (s. 69). Hertz-Eichenrode podkreśla, że już w tamtych czasach, niezależnie od szacunku oraz respektu względem siebie wśród samych sportowców, zawody czy mecze były traktowane przez decydentów w kategorii konfrontacji narodowej i państwowej. Ich znaczenie w tym zakresie podnosiła nierzadka obecność na trybunach polityków, dyplomatów lub wojskowych wysokiej rangi (m.in. Josepha Goebbelsa, gen. Bernarda Monda). Autor nie koncentruje uwagi tylko na igrzyskach olimpijskich w Niemczech w 1936 r., ale całkiem sporo pisze o rywalizacji klubowej na poziomie regionalnym. Podaje przy tym szereg interesujących przykładów, świadczących skądinąd o jego dobrej znajomości dziejów sportu w czasach Trzeciej Rzeszy. Swoje rozważania zamyka w maju 1939 r., kiedy to kierownictwo niemieckiego sportu położyło faktycznie kres kontaktom z Polską, co było przecież efektem katastrofalnych już wówczas stosunków politycznych między Berlinem a Warszawą.

Dieter Hertz-Eichenrode w epilogu pierwszej części książki nie stroni od konkluzji o charakterze bardziej ogólnym. Stawia banalne, ale zarazem fundamentalne pytanie: „Co pozostało?”, mając na myśli czasy, o których pisze. Sam też na nie odpowiada, twierdząc, że wśród Polaków i Niemców pozostały rozmaite konsekwencje oraz następstwa w myśleniu o trudnej przeszłości, ale i wrażliwość strony polskiej na problem nienaruszalności granicy na Odrze i Nysie (s. 66). Trudno się z nim w tej kwestii nie zgodzić.

Pomimo skromnej objętości, otrzymaliśmy pozycję ważną. Dieter Hertz-Eichenrode to dojrzały badacz, dobrze obeznany z literaturą naukową podaną w kilku języ-

ska, nr 37–38: 2012, s. 6–7; Mikołaj MIROWSKI, *Piotra Zychowicza historia w wersji pop*, Znak, nr 706: 2014, s. 109–115.

¹⁵ Marek KORNAT, *W związku z książką Stanisława Żerki o stosunkach polsko-niemieckich 1938–1939*, Dzieje Najnowsze, t. 32: 2000, nr 4, s. 71–90; Stanisław ŻERKO, „*Jesteśmy w dobrym punkcie politycznym*”. *O polityce Józefa Becka – bez mitów*, Dzieje Najnowsze, t. 33: 2001, nr 4, s. 103–112; Stanisław ŻERKO, *O najnowszej biografii Józefa Becka*, Polski Przegląd Dyplomatyczny, 2021, nr 3, s. 176–182; Marek KORNAT, Mariusz WOŁOS, *Polemika wokół biografii Józefa Becka*, Polski Przegląd Dyplomatyczny, 2021, nr 4, s. 155–172.

kach, w tym z najnowszymi osiągnięciami historyków polskich. To pozwala mu spojrzeć na stosunki polsko-niemieckie z różnych pozycji. Jego głos na temat kluczowych zagadnień tychże relacji w latach poprzedzających wybuch drugiej wojny światowej powinien być uwzględniany przez innych badaczy zajmujących się tą pasjonującą i wciąż rozpalającą rozmaite namiętności problematyką. Niewątpliwie wartością dodaną recenzowanej pozycji jest dalece powściągliwy stosunek jej autora do poglądów pojawiających się w polskiej publicystyki historycznej, a prezentowanych przez Piotra Zychowicza i jego stronników.

Mariusz Wołos*

 <https://orcid.org/0000-0001-6943-1069>

BIBLIOGRAFIA

- Cenkiewicz, Sławomir. "Pakt z Niemcami zamiast z Anglią?" *Uważam Rze. Inaczej pisane* 36 (2012): 73–75.
- Hein, Heidi. *Der Pilsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2002.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. *Deutsche Geschichte 1871–1890. Das Kaiserreich in der Ära Bismarck*. Stuttgart: Kohlhammer, 1992.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. *Deutsche Geschichte 1890–1918. Das Kaiserreich in der Wilhelminischen Zeit*. Stuttgart: Kohlhammer, 1996.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. "Gastfreundschaft und Respekt. Deutsch-polnische Fußballspiele 1933 bis 1938." In *Fußball in der nationalsozialistischen Gesellschaft. Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland*, edited by Herbert Diercks, 66–73. Bremen: Edition Temmen, 2017.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. *Hitler und Polen. Zwei Beiträge zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen von 1930 bis 1939*. Berlin: Duncker & Humblot, 2022.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. *Politik und Landwirtschaft in Ostpreußen 1919–1930. Untersuchung eines Strukturproblems in der Weimarer Republik*. Köln, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1969.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. "Sportfreunde? Die deutsch-polnischen Fußball-Länderspiele von 1933 bis 1938." In *Vom Konflikt zur Konkurrenz. Deutsch-polnisch-ukrainische Fußballgeschichte*, edited by Diethelm Blecking, Lorenz Peiffer and Robert Traba, translated by Werner Hölscher-Valtchuk, 114–122. Göttingen: Verlag die Werkstatt, 2014.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. "Sport und Politik in den deutsch-polnischen Beziehungen von 1933 bis 1939." *SportZeiten* 12 (2012): 7–36.
- Hertz-Eichenrode, Dieter. *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung. Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünnings*. Frankfurt/Main: Campus-Verlag, 1982.

* Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Historii, Polska Akademia Nauk

 mariusz.wolos@up.krakow.pl; mariusz.wolos@gmail.com

- Koitz, Heinrich. *Männer um Pilsudski. Profile der polnischen Politik*. Breslau: Wilh. Gottl. Korn Verlag, 1934.
- Kornat, Marek. "W związku z książką Stanisława Żerki o stosunkach polsko-niemieckich 1938–1939." *Dzieje Najnowsze* 32/4 (2000): 71–90.
- Kornat, Marek and Mariusz Wołos. *Józef Beck. Biografia*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2020.
- Kornat, Marek and Mariusz Wołos "Polemika wokół biografii Józefa Becka." *Polski Przegląd Dyplomatyczny* (2021) issue 4: 155–172.
- Łukasiewicz, Juliusz. *Dyplomata w Paryżu 1936–1939*, edited by Waław Jędrzejewicz and Henryk Bułhak. Warszawa: "Gryf" Warszawska Oficyna Wydawnicza, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1995.
- Mirowski, Mikołaj. "Piotra Zychowicza historia w wersji pop." *Znak* 706 (2014): 109–115.
- Piętka, Bohdan. "W imię czego Piotr Zychowicz hańbi polską historię?" *Mysł Polska* 37–38 (2012): 6–7.
- Roos, Hans. *Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik 1931–1939*. Tübingen: Mohr, 1957.
- Semka, Piotr. "Historia nie jest z plasteliny." *Uważam Rze. Inaczej pisane* 39 (2012): 63–65.
- Skwiciński, Piotr. "Z Hitlerem? Jednak nie." *Rzeczpospolita* 198 (2012): P18–P19.
- Wandycz, Piotr. "Próba nawiązania przez marszałka Piłsudskiego kontaktu z Hitlerem jesienią 1930 roku." *Niepodległość* 11 (1978): 127–138.
- Wołos, Mariusz. "Józef Piłsudski (1867–1935)." In *Histoire partagée, mémoires divisées. Ukraine, Russie, Pologne*, edited by Korine Amacher, Éric Aunoble and Andryi Portnov, 315–328. Lausanne: Editions Antipodes, 2021.
- Zaremba, Piotr. "Pakt Zychowicza." *Arcana. Kultura, historia, polityka* 108/6 (2012): 65–72.
- Zaremba, Piotr. "Szkodliwe złudzenia." *Uważam Rze. Inaczej pisane* 37 (2012): 63–66.
- Ziemkiewicz, Rafał A. "Polak musi cierpieć i być zdradzany?" *Uważam Rze. Inaczej pisane* 39 (2012): 60–62.
- Zychowicz, Piotr. *Pakt Ribbentrop-Beck czyli jak Polacy mogli u boku III Rzeszy pokonać Związek Sowiecki*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2012.
- Żerko, Stanisław. "'Jesteśmy w dobrym punkcie politycznym. O polityce Józefa Becka – bez mitów.'" *Dzieje Najnowsze* 33/4 (2001): 103–112.
- Żerko, Stanisław. "O najnowszej biografii Józefa Becka." *Polski Przegląd Dyplomatyczny* (2021) issue 3: 176–182.